

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Джумагулова Дж.

**АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ МОДАЛДУУЛУК
КАТЕГОРИЯСЫН КТОРУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Джумагулова Дж.

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КАТЕГОРИИ МОДАЛЬНОСТИ
В АНГЛИЙСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ**

Dzh. Dzhumagulova

**THE TRANSLATION PECULIARITIES OF CATEGORY MODALITY
IN THE ENGLISH AND KYRGYZ LANGUAGES**

УДК: 81:651. 159.9(015)

Бул макалада англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык этиштерди которуудагы маселелер каралат. Котормодогу модалдуулук каражаттардын бири бирине дал келбей калышы көбүнчө катчылыкка же малыматтын так эмес берүүгө алып келет.

Негизги сөздөр: модалдуулук, модалдык этиш, котормо, ыңгай, текст, шайкештик, кыргыз тили.

В данной статье рассматриваются проблемы перевода, связанные с модальными глаголами, вызванными тем, что несовпадение средств выражения модальности в английском и кыргызском языках нередко приводит к ошибочному или неточному раскрытию модальности в переводах.

Ключевые слова: модальность, модальный глагол, перевод, наклонение, текст, соответствии, кыргызский язык.

This article discusses translation problems associated with modal verbs, due to the fact that the discrepancy between the means of expressing modality in English and Kyrgyz languages often leads to erroneous or inaccurate disclosure modalities in the translations.

Key words: modality, modal verbs, translation, mood, text, correspondence, Kyrgyz language.

Тил илиминде модалдуулук категориясы логиканын, семиотиканын жана психологиянын жетишкендиктерине негизделип көп убакыттан бери изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде изилденеп келет. Бирок, ошого карабастан, модалдуулуктун мазмундук көп пландуулугу жана функциялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу ага толук түшүндүрмө берилбей келе жатат. Модалдуулук категориясына изилдөөчүлөр тарабынан ар кандай көз караштагы аныктамалар берилген. Орус тил илиминде В.В. Виноградов модалдуулук категориясын мүнөздөп келип, мындайча аныктама берет “Любые целостное выражение мысли, чувства, побуждения, отражая действительности в той или иной форме высказывания, облакается в

одну из существующих в данной системе языка интонационных схем предложений и выражает одно из тех синтаксических значений, которые в своей совокупности образуют категорию модальности [1, с. 41].

1969-жылы О.С. Ахманованын лингвистикалык сөздүгүндө биринчи жолу модалдуулук категориясына аныктама берилип, анын кыймыл аракетин сүйлөп жаткан адам тарабынан белгилене турган чындыкка мамилесин билдирүүчү лексикалык-грамматикалык категория болуп эсептелет [2].

Модалдуулук ырастоону, буйрукту, калоону, болжолдоо, чындыкты, иреадуулукту ж.б. сыяктуу маанилерди билдириши мүмкүн. Лингвистикалык терминдердин сөздүгүндө (1969) модалдуулуктун түрлөрү берилген. Алар:

- гипотезалык (божомолдуу) модалдуулук (hypothetical (suppositional) modality);
- этиштин модалдуулук (verbal modality);
- ирреальная модалдуулук (unreal modality);
- тангыч модалдуулук (negative modality) [2].

Кийинчерээк В.В. Виноградов ‘Русский язык’ аттуу эмгегинде модалдуулукка кеңири аныктама берип «модальность - не только характеристика реальности и нереальности, но и отношение говорящего к высказываемому» деген оюн билдирген [3].

Бул аныктамадан модалдуулуктун эки тиби келип чыгат, объективдүү модалдуулук (билдирүүчүнүн мамилесинин мүнөзүн билдирет) жана субъективдүү модалдуулук (сүйлөөчү менен билдирүүчүнүн мамилеси). Бирок текстте эки типтин ортосундагы так чек араны белгилөө кыйын, кээ бир изилдөөчүлөр текстте субъективдүү да болушу мүмкүн деп айтышат.

Кыргыз тилиндеги модалдуулук категориясы профессор Ж.Жусаевдин «Азыркы кыргыз тилиндеги модалдуулук категориясын билдирүүчү грамматикалык каражаттар» (2000) деген эмгегинде изилденген. А.Иманов «Кыргыз тили» деген эмгегинде

модалдуулукту предикативдүүлүк менен бирдикте караган.

Модалдуулук категориясын которуу – оозеки жана жазма котормодо көп кыйынчылыктарды туудурган көйгөйлөрдүн бири болуп саналат, которууда жаңылыштык кетирбөө үчүн алардын ар биринин көп маанилүүлүгү бар экендигин эске алышыбыз керек.

Котормо таануу илиминде модалдуулукту которуу өзгөчөлүктөрү Я.И.Рецкер, Н.Д.Арутюнова, Е.И.Беляванын эмгектеринде каралган. Модалдуулук мааниси лингвистиканын ар түрдүү деңгээлдеринде кездешет жана тектеш жана тектеш эмес тилдердин материалында модалдуулукту билдирген каражаттар ар түрдүү аныкталат. Мисалга алсак, модалдык каражаттар модалдык сөздөр жана модалдык сөз айкаштары, ыңгай, чак, сүйлөмдүн өзгөчө түзүлүшү, сөз тартиби, кайталоо, бөлүкчө, сырдык сөз, кириңди сөз, жардамчы сөз жана кайрылуу ж.б. формалар аркылуу берилиши мүмкүн. Бул макалада англис тилиндеги “**can**” модалдык этишинин кыргыз тилиндеги эквиваленттерин карамакчыбыз.

Модалдык этиштерди которуудагы татаалдыктар алардын көп маанилүүлүгү менен байланыштуу, алардын маанисинин оттенкасын берүү үчүн котормочу контекстке таянуу керек. Англис тили сыяктуу эле кыргыз тилиндеги модалдык этиштер сүйлөөчүнүн кыймыл-аракетке болгон мамилесин б.а. мүмкүнчүлүгүн, керектүүлүгүн, болоордугун, аткара алуусун туюндуруу үчүн колдонулат. Сүйлөөчү адам ар кандай түзүлүштөгү сүйлөмдү колдонуп, айтылып жаткан ойго карата өзүнүн ар түрдүү мамилесин билдириши мүмкүн: окуянын накта чындык экендиги же чындык эместиги, кыймыл аракеттин жүзөгө ашары же ашпай тургандыгы, же анын иш жүзүнө ашарына ишенүү, үмүттөнүү, божомолдоо ж.б.

Англис жана кыргыз тилдеринде тең **can** модалдык этиши негизинен бир нерсени жасай алууга менталдык жана физикалык мүмкүнчүлүктү билдирет, кээ бир учурларда объективдүү шартка жараша **to be able to, to be capable to, know how to** эквиваленттери да колдонушу мүмкүн. Ар кандай контекстте бул маанилер түрдүү сураныч, уруксат алуу, тыюу салуу, ж.б. сыяктуу семантикалык нюанстарга ээ болот.

1. **Ability** - Сүйлөөчүнүн бир нерсенин иштей алуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтөт.

I can't speak to you now but I **can call** you in the evening.

Сиз менен азыр сүйлөшө албайм бирок кечинде сизге **чалам**.

2. **сунуштоо, уруксат суроо, өтүнүч, тыюу салуу маанисинде.**

Бул маанилерди колдонууда өзүнүн закон ченемдүүлүктөрү бар; **сунуштоо** көбүнчө суроонун жардамы менен, **уруксат суроо**- ырастоо менен, ал эми **тыюу салуу** – тануу менен берилет.

Эгерде сүйлөм **өтүнүч** же **уруксат суроо** маанисинде болсо анда “**can**” этиши “**бир нерсени**

жасай алуу мүмкүнчүлүгү”, ал эми “**тыюу салуу**” көбүнчө “**мүмкүн эмес**” деген маанилер менен которулат.

– *Can I take your car for the weekend?* – Сиздин машинаңызды эс алуу күндөрү *алсам болобу* (өтүнүч)

– *Yes, you can.* – ооба, *болот* (уруксат).

– *But you can't exceed the speed limit.* – ылдамдыкта *айдоого болбойт* (тыюу салуу).

Can этиши **уруксат суроо** гана мааниде эмес биз өзүбүз да кандайдыр бир нерсени да сунуш кыла алабыз.

Can I offer you a cup of tea? – Бир чыны чай **ичпейсизби?**

Can I help you choose a dress for the party? – Кечеге кийгенге көйнөк тандоого **жардам берейинби?**

Ошондой эле тангыч сүйлөмдөрдө **can** этиши **күмөн саноо** же **ишенбөөчүлүк**, суроолуу сүйлөмдө **таң калуу** маанилерин билдирет. Мындай учурларда **чын элеби, ушундайбы, мүмкүн, ишенбөө** ж.б. маанилеринде которулат.

Can these shoes cost so much money? – Бул туфлинин баасы **ушунчабы?** (тан калуу).

He *can't work* all day round. – Анын түн бою **иштеши мүмкүн эмес** (ишенбөөчүлүк).

3. Жалпы кабыл алынган ырастоо.

During the summer period in Issyk-Kul, *it can be difficult* to rent an apartment.

Жай айларында Ыссык-Көлдө бөлмөнү ижарага **алуу кыйын**.

Кээ бир учурларда **can** модалдык этишинин кыргыз тилине которгондо контекстте модалдуулук маанини талап кылбайт. Мисалы:

- *Can you hear me?* - Мени **угуу жатасызбы?** (Телефондон сүйлөшүп жатканда)

- *I can't hear you. Мен сизди уга алган жокмун.*

Ал эми кээ бир учурларда тескерисинче модалдык этишти таштап которбой кетүү сүйлөмдүн маанисине да таасир тийгизет. Мисалы алсак *He can speak English* деген сөздү кыргыз тилинде “**can**” этишин калтырып *Ал англисче сүйлөйт* деп которуп коюуга болбойт.

Кыргыз тилинин модалдык этишинин айырмасы, алар негизги жана жардамчы этиштерге караганда өздөрүнүн колдонуусу жана формаларынын толук эместиги менен айырмаланып турат.

Кыргыз тилинде модалдык этиштерди өзгөчөлөнгөн этиштин тобуна кирбейт, алар модалдык сөздөр, этиштин ыңгайынын категориясы, бөлүкчөлөр ж.б. жардамы менен берилет. Биз Ч.Айтматовдун “Биринчи мугалим” аттуу кыргыз тили эмес, орус тили аркылуу англис тилине Ольга Шартсе тарабынан которулган чыгармасынан “**can**” этишинин кээ бир которулуштарын салыштырылып карап көрөлү. Ырас, орус тили аркылуу которулса да, дүйнө эли кыргыз элинин турмушу, маданияты менен таанышты. Бир тилден башка тилге которулуп жаткан чыгарма эч качан дал өзүндөй берилбеси маалым.

М: 1. Or else paint their parting scene at the railway station. Remember Duishen's shout? Well, let your picture be like Duishen's shout that **Altynai can hear to this day**, let it call a response in every heart [4].

..... же Алтынайды поездге салып, алыс сапар **узатканын тартсамбы** [5, 446-б.].

Бул сүйлөмдө англис тили менен кыргыз тилдериндеги котормолору дал келбей калган, ошентсе да кыргыз тилиндеги **узатканын тартсамбы** деген сөз татаал этиш катары келип, тилек ыңгайдын формасында берилген.

4. I can see that something has upset you. **Could we have offended you in any way?** Are you angry with anyone?" I brought myself to ask her [4].

Бир нерсеге кейип, капа болуп келдиңиз, **таарынган жериңиз барбы?** [5, 410-б.].

Бул сүйлөмдө англис тилиндеги **can (could)** этишинин мааниси кыргыз тилинде өтүнүч, сураныч маанисинде берилди.

5. "Till this day I can hear that shout, rising from the very heart, the very depths of his soul [4].

Жүрөктүн түпкүрүнөн атырылып чыккан бул кыйкырык ушул күнгө чейин кулагыма **угулуп тургансыйт** [5, 442-б.].

Кыргыз тилинде негизги этиш "угуу" менен чогуу келип **"угулуп тургансыйт"** жардамчы этиштин формасында берилди.

6. Couldn't I have told people all this when I was there, you'll ask me. No I couldn't. I was so upset, so ashamed of myself, that's why I decided to leave at once. I knew **I could not face** Duishen, I could not look him straight in the eyes. I had to pull myself together, think everything over calmly, reflect on what I'd like to say not to our villagers alone, but to many other people besides [4].

Мунун баарын ошондо эле отуруп элге **айтып берсем да болмок эле**, бирок өзүмдүн кетирген билбестигиме өтө капа болуп, өтө наарызыланып, бул бойдон Дүйшөн карыянын астында барып жүз көрүшүп **бара албастыгымды сезип**, жана да бул иш жалаң гана бизге эле тийиштүү эмес, көпчүлүккө керек экенин түшүнүп, эртерек жолго чыгып, эртерээк ойлорумдун баш-аягын жыйнап, өткөн-кеткенди тактап, тийиштүү сөзүмдү кат жүзүндө кабарлоону туура таптым [5, 444-б.].

Бул сүйлөмдө да **Couldn't I have told people - айтып берсем да болмок эле** жана **I could not face-бара албастыгымды сезип** сүйлөмдөрүнүн кыргыз тилиндеги котормолорунда баяндоочтук милдетти аткарып, калоо ыңгайдын формасында берилди.

Котормонун теориясы жана практикасы үчүн айрым этиштерде модалдуулуктун берилиши маанилүү деле эмес. Салыштырылып жаткан тилдерде модалдуулуктун бири бирине дал келбей калышы, котормочуга бул категорияны башка каражаттар менен алмаштырууга жол берет. Алмаштыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрү негизинен которулуп жаткан тилдин нормаларын жана модалдуулук милдеттерди менен белгиленет. Модалдуулук айтымдын милдеттүү компоненттерди бири болгондуктан эгерде түпнуска тилдеги тексттин модалдуулук мааниси сакталбай калса, анда котормо адекваттуу болбой калышы мүмкүн.

Англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык этиштерди салыштырууда түздөн түз шайкештик жок болсо, котормочу контекстке шайкеш келген маанини тандоону эске алуусу керек. Ошону менен бирге эле алынган эки тилдеги модалдык этиштер ар түрдүү функциялары ээ жана алар контексте гана айырмалай алабыз.

Адабияттар:

1. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. - М., 1975.
2. Виноградов В.В. Русский язык. - М.: Высш. школа, 1972. - С. 614.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - изд. 4-е, стер. - М.: Ком Книга, 2007. - С. 576.
4. Ch. Aitmatov. Duishen. Published by the National Book Trust. New Delhi-110016 India. Translated from the Russian in English by Olga Shartse.
5. Ч.Айтматов. Уч томдон турган чыгармалар. - Т.2. - Ф.: «Кыргызстан», 1982.
6. Эргешбаева Н.А. «Перевод как средство межъязыковой коммуникации». // Республиканский научно-теоретический журнал «Известия вузов Кыргызстана», №3, 2017 год. - С. 224-226.

Рецензент: к.филол.н., доцент Ибраев А.